

LITERARNE RASPRAVICE JOSIPA FORKA O SLAVONSKOJ KNJIŽEVNOSTI 18. STOLJEĆA

Zlata Šundalić

1. ODREĐENJE GRADIVA

Pojava umanjnice – rasprave – u naslovu teksta ne znači vrijednosni sud, već nepotpuni citatni detalj, preuzet iz Forkovih Crtica, u kojima je on sam svoje radove književnoprogladne provenijencije skromno određivao upravo ovom riječju: »Koliko sam privredio ovima razpravicama, o tom neka sude drugi, nu toga sam osvjedočena, da si ovakvimi crticama može svatko laglje predstaviti književno djelovanje u Slavoniji, nego li pukimi naslovi pojedinih djela, kako ih nalazimo u Šafarika; (...).«¹

Literarne rasprave, nadalje, ne podrazumijevaju samo četiri Forkova priopćenja u okviru Programa i Izvješća o kraljevskoj velikoj realci u Osijeku, tiskana od 1884. do 1888. godine, nego i dva teksta objelodanjena sljedeće 1889. i 1891. godine. Izvorno bi gradivo stoga u ovome radu bilo: Crtice iz »slavonske« književnosti u XVIII. stoljeću, I.², II.³, III.⁴ i IV.⁵ dio, zatim tekst, Kako je P. Emerik Pavić u prošlom stoljeću u latinski jezik prevodio pjesme slavnoga Fra Andrije Kačića?⁶ i Molitvenici i pjesmotvor o »sv. Alojziju« otca Antuna Kanižlića, Požežanina, isusovca.⁷ I konačno, ne treba zanemariti ni Forkova objašnjenja od oko četrdesetak natuknica, tiskanih u Zoch–Mencinovo Hrvatskoj enciklopediji⁸ čiji je suradnik, odnosno član redakcije bio i on sam.

U navedenim je tekstovima Forko zaokupljen čitanjem književnosti 18. stoljeća u Slavoniji jer, kako kaže, slavonska je knjiga toga vremena još uvijek

nedovoljno pročitana i istražena: »(...) nu izjavljujem i to, da je t.zv. 'slavonska' literatura prošloga stoljeća tako obilna, kako si na prvi mah ni ne pomišljamo. Nije dakako ni u tom odsjeku naše književnosti sve izvrstno i od bog zna kakve vrijednosti, ali naći ćemo ipak stvari, koje će nas zanimati a ujedno doprinesti, da bolje upoznamo kulturno stanje hrv. naroda u 18. stoljeću.«⁹

Ipak, prije negoli se pokuša prikazati način Forkova razmišljanja o slavonskoj knjizi osamnaestog stoljeća, potrebno je reći nešto i o njegovu životopisu. Razlog tomu je: osim Zochove Hrvatske enciklopedije¹⁰ ni jedan drugi enciklopedijski, biografski ili sličan priručnik, odnosno leksikon ne sadrži natuknicu JOSIP FORKO.¹¹ Posljedica je toga čudna situacija — o čovjeku čije je ime gotovo nezaobilazno kada je riječ o književnom stvaralaštvu u Slavoniji 18. stoljeća, ne zna se, kao o građanskoj osobi, gotovo ništa.

2. ŽIVOTOPIS

Josip Forko rođeni je Križevčanin. Rodio se 12. ožujka 1847. godine. Gimnaziju je pohađao u Varaždinu. Kao svršeni gimnazijalac radio je dvije godine kao namjesni učitelj u Rijeci.¹² Poslije toga odlazi na sveučilište u Beč, gdje studira filozofiju.¹³ Nakon završenog studija zaposlio se na gimnaziji u Osijeku godine 1873.¹⁴ Od 1874. do 1883. radi u Požegi,¹⁵ a nakon toga, drugi put, boravi u Osijeku, i to kao profesor na Osječkoj realci (od 1883. do 1891.). »Odlukom visoke kr. zem. vlade od 5. augusta 1891. br. 7573 premješten je profesor JOSIP FORKO na veliku gimnasiju požešku, (...).«¹⁶ U Požeškoj je gimnaziji od 1891. do 1899, kada biva premješten u Bjelovar.¹⁷ U Bjelovaru ostaje do 1905, kada se u Osijek vraća konačno¹⁸, dočekavši u njemu i smrt, 13. veljače 1906. godine.

Na temelju godišnjih izvješća gimnazija i realki u kojima je bio uposlen, vidljivo je da je Forko predavao ove predmete: hrvatski jezik, zemljopis i povijest, a u Osječkoj realci čak i logiku.¹⁹ Bio je profesor u pravom smislu te riječi, jer kao što nikada nije zaboravljao komu su namijenjena njegova predavanja,²⁰ tako nije zaboravljao ni činjenicu da struku treba razvijati. Vrlo je marljivo čitao i pisao o slavonskim piscima 18. stoljeća, ali nije smetnuo s uma ni problem nastave povijesti i zemljopisa.²¹

Kao odgojno—obrazovni djelatnik prošao je put od namjesnog učitelja (postao 1874.), preko pravog učitelja (postao 1878.) do profesora. U svom je radu, dakle,

doživljavao promaknuća,²² a što na kraju potvrđuje i njegovo stupanje u krug onih ljudi koji su ispred prezimena imali skraćenicu pl.²³ ili njemački v. (=von).²⁴ Plemenitim je bio proglašen godine 1896.²⁵

Forko se nije bavio samo klasičnim odgojno–obrazovnim radom. Nalazio je vremena i za dobrotvorne aktivnosti kao što je npr. osnivanje Društva za potporu siromašnih ali vrijednih učenika u Osijeku,²⁶ a bio je i odbornik istoimenog društva u Požezi.²⁷ Dobrotvorom je Forko bio više idejno i duhovno a manje stvarno, što se vidi i po njegovim dobrovoljnim priložima. Naime, kada su godišnji prinesci imali skaluu od 25 do 1 forinte, Forko bi gotovo redovito darovao samo dvije. Govori to posredno i o njegovu materijalnom položaju, čemu ide u prilog i nezaobilazan detalj njegovih nekrologa da je ostavio iza sebe osmero »neobskrbijene« djece.

Forko je bio i knjižničar požeške Narodne čitaonice godine 1879.²⁸ Bio je i član redakcije Hrvatske enciklopedije²⁹ u kojoj je, uglavnom, objašnjavao natuknice koje su pripadale njegovoj struci: književnosti, povijesti i zemljopisu. On je dakle bio profesor i didaktičar, zatim istraživač književne baštine, a na kraju i dobrotvor.

3. KOMU SU NAMIJENJENE LITERARNE RASPRAVICE

Forko je svoja prva tri teksta pedagoški–didaktičke provenijencije objavio u godišnjim izvješćima Požeške gimnazije. Druga je sredina — osječka — potaknula njegove drugačije — literarne — sklonosti. Naime, za vrijeme svoga drugog boravka u Osijeku (1883.–1891.) Forko je počeo intenzivno istraživati slavonsku književnost 18. stoljeća. Rezultate svoga rada objelodanjivao je u godišnjim izvješćima Osječke realke. Poznato je da do početka izlaženja Nastavnoga vjesnika (1892.) gimnazijski profesori nisu imali odgovarajući časopis u kojemu bi objavljivali svoje radove. Stoga su ulogu nepostojećih časopisa obnašala upravo gimnazijska godišnja izvješća.³⁰ Od 1871. do 1892. u godišnjim su izvješćima Osječke realke objavljene 24 rasprave s različitih područja. Najplodniji je autor bio Josip Forko, koji je imao šest objelodanjenih naslova, dok su drugi autori imali najviše dva ili tri, a najčešće samo jedan rad.³¹

U radovima literarnoistraživačke usmjerenosti Forko je jasno odredio predmet svoga rada: »Sada prelazim na sam nacrt literature u Slavoniji tečajem 18. stoljeća,

(...).«³² A nacrt donosi: kratak prikaz društvenopolitičke situacije od sredine 16. do kraja 18. stoljeća,³³ zatim nastanak gimnazija, tj. srednjih škola u Slavoniji, i to stoga »(...) što je sa srednjimi školami i literarno djelovanje u neposrednom savezu.«³⁴ nakon čega slijedi popis pisaca i njihovih djela. Od 27 navedenih autora dva su za Forka anonimna (jedan je napisao tekst Spisanje od Crnoga Gjorgja u vrime podignuća suprot Turaka 1804. god. rano u proliće, i kako kaže Forko sam »(...) niti svojim sadržajem niti dobom (...)«³⁵ ne spada u 18. stoljeće, a drugi anonimus — autor Opivanja sličnoričnog groba J. A. Čolnića već ni u njegovo vrijeme nije bio nepoznat³⁶, a jedan živi i stvara u 19. stoljeću (Grga Čevapović). Tako iz Forkova zornoga kuta korpus slavonske knjige u 18. stoljeću čini 25 pisaca.³⁷

Prije Forka ova je književnost privukla pozornost Josipa Jakošića, koji je u »(...) budimskom samostanu sabrao i uredio bogatu zbirku knjiga i rukopisa.«³⁸ Njegove *Scriptores inetramniae*³⁹ nije poznavao, kao ni Kukuljevićevu Bibliografiju Hrvatsku.⁴⁰ Ono na što se uporno pozivao u svome radu, bila je Šafarikova knjiga *Geschichte der sudslawischen Literatur*, II⁴¹.

U odnosu na svoje prethodnike (i one koje je poznavao, i one koje nije poznavao!) i njihovo čitanje i promišljanje slavonske književnosti 18. stoljeća, Forkov rad donosi određene novine. Naime, ono što bi se moglo uzeti kao zajednička odrednica i Jakošićeva, i Kukuljevićeva, i Šafarikova bavljenja ovom književnošću, bilo bi bio–bibliografsko predstavljanje građe: Jakošić i Šafarik su posvećivali veću pozornost životopisu autora u odnosu na Kukuljevića koji je, obično, donosio samo godine rođenja i smrti. Nakon toga ovi su Forkovi prethodnici donosili naslove djela, bibliografski obrađene (ime autora, naslov djela, mjesto i godina izdanja, izdavač, obim /paginacija/). Pisac i njegovo djelo time su bili predstavljeni. Navedeni su elementi prisutni i u Forkovu radu, ali nisu jedini, jer on ne usmjerava svoju pozornost u prvom redu na pošiljatelja književne poruke, nego na književnu poruku samu, te na njena primatelja. Forkovo bavljenje književnim djelom s motrišta književnoga znalca 20. stoljeća nije naročite kvalitete, jer se ono u većini slučajeva svodi na duge parafraze, koje često broje i više od deset kartica teksta,⁴² ali u odnosu na horizont očekivanja njegove, Forkove, čitateljske publike, ovaj je postupak bio vrlo učinkovit. Većinu njegovih čitatelja činila je tzv. učeća se mladež: »Najljepša nagrada za moj trud bit će, ako se ovimi crticami okoristi učeća se mladež, za koju sam ih i sakupio.«⁴³ Da mu je trud bio nagrađen, svjedoče zapisi nekrologa: »Bavio se svojim predmetima i literarno, te

je napisao više razpravica u godišnjim izvještajima. Od ostalih napose su spomena vrijedne: 'Crtice iz slavonske književnosti u 18. st.' u 4 godišnja izvješća. U ovim je crticama iznio mnogo do tada još nepoznata, te su se ove crtice upravo razgrabile.«⁴⁴ Zadnja se rečenica ovoga navoda pojavljuje i u Forkovu nekrologu objavljenu u Osječkom tjedniku,⁴⁵ a sličnu je tvrdnju donio i Die Drau.⁴⁶

Ovakvo određena čitateljska publika doživljava u kasnijim Forkovim tekstovima određene preinake. Naime, u početku je naglašavao da piše za gimnazijske učenike, bez književnopovijesnih namjera,⁴⁷ da bi tekstu iz 1891. godine (Molitvenici i pjesmotvor u 'sv. Alojziju' otca Antuna Kanižlića, Požežanina, isusovca) dodao ovakav podnaslov — Prilog literarnoj historiji »slavonskoj« u 18. stoljeću. Iz ovoga bi se moglo zaključiti da Forko nije imao za cilj samo popularizaciju slavonske osamnaestostoljetne knjige, nego i nešto više — pridonijeti svojim radom pisanju povijesti slavonske književnosti 18. stoljeća.

Ipak, moglo bi se reći da je Forko, u prvom redu, pišući o literaturi, a ne literaturu samu, formirao i omasovljavao čitateljski sloj hrvatske književnosti. Njegov nastup nije programatsko-teorijski (kao npr. Augusta Šenoa /Naša književnost, 1865./ ili Vatroslava Jagića /Kratak pregled hrvatsko-srpske književnosti od posljednje dvije-tri godine, 1866./), nego praktično-konkretan, i to u obliku svojevrstne citatnosti. Naime, u svih je šest rasprava najviše prostora posvećeno mnoštvu pravih i šifriranih, potpunih i nepotpunih citata.⁴⁸ Određeno je to dobrim dijelom i ustrojem obrazovanja Forkova vremena, jer i ono je okolnost književnoga života (Milivoj Solar). Govoreći o književnosti i ustanovama obrazovanja, Curtius je zapisao: »U nauku o književnosti ulazi i elementarno znanje o evropskim ustanovama obrazovanja.«⁴⁹

Hrvatskoj je školi 19. stoljeća, a u njoj je radio i Forko, odgovarao upravo ovakav, Forkov, tip napisa o književnosti. Tako se npr. u popisu zadataka za pismene radnje učenika iz hrvatskoga jezika mogu pročitati i ovakvi naslovi: »Sadržaj pročitane drame«; »Sadržaj prvomu pjevanju Gundulićeva 'Osmana'«;⁵⁰ »Sadržaj 'Agovanja' u Mažuranićevu eposu 'Smrt Smail-age Čengića'«; »Sadržaj Šenoine priče 'Kugina kuća'«; »Sadržaj jednoga soneta, jedne ghazele i jedne glosse«; »Marko Marulić najstariji poznati pjesnik hrvatski; sadržaj eposa 'Judita'«;⁵¹ itd.

Riječ je, dakle, o školi koja stvara i razvija određeni književnokulturni kanon i koja tradiciju shvaća kao dragocjenu riznicu (thesaurus). U odnosu na Forka i njegovo bavljenje slavonskom knjigom 18. stoljeća tome treba dodati: i za njega

je tradicija thesaurus, ali nedovoljno istražen i pročitani. Stoga treba posegnuti i za onim djelima koja nisu potpisali samo A. Kanižlić, M.P. Katančić i A.M. Relković,⁵² nego i manje poznata ili nepoznata imena.

Prema tome, literarne raspravice Josipa Forko bile su namijenjene, s jedne strane, »učeojoj se mladeži« (popularizacija književnosti), a s druge književnim znalcima (istraživanje književne baštine).

4. ZAVIČAJNOST ILI (NE)ODSUTNOST METODE

U književnopreglednim je tekstovima Forko progovorio o 25 pisaca a da u načinu izlaganja sakupljene građe nije imao određenu koncepciju ili metodu (Šafarik je npr. slijedio kronologiju godina rođenja pisaca, a Kukuljević je uvažavao npr. abecedni redoslijed prezimena pisaca). Ono što je određivalo Forkovo bavljenje određenim djelom, bilo je: prvo, pripada li ono 18. stoljeću i, drugo, potvrđuje li njegov autor, životom ili radom, kategoriju slavoničnosti. Naime, u zavičajne pisce Forko nije ubrajao samo one rođene i književno djelatne na regionalnome tlu (npr. Antun Bačić, Jerolim Lipovčić, Antun Kanižlić, Matija Antun Relković, ...), nego i one pridošle iz drugih sredina (npr. Vid Došen, Gregur Peštalić, ...), kao i one zavičajne pisce književno djelatne u drugim sredinama (npr. Matija Petar Katančić, ...).⁵³

Kategorija zavičajnosti sadrži, prema Forkovu mišljenju, i ontološke i egzistencijalne premise, zbog čega pišući o Ivanu Mareviću Forko kaže: »Čudit će se može biti tko, što ga kao pečuvskoga kanonika i ugarskoga župnika brojim u 'slavonske' pisce, no to nije ništa osobito jer znamo da i danas jedan dio Slavonije tj. Valpovački dekanat spada pod pečuvsku biskupiju. Osim toga bilo je i drugih baš u Ugarskoj rođenih pisaca, koji su obogatili knjigu hrvatsku. Čim je Marević pisao hrvatski, to je svakako pisao za hrvatski narod pečuvške biskupije, a djelo mu bilo dobro poznato i razšireno u Slavoniji.«⁵⁴ Upravo je ovakvo razumijevanje slavonske zavičajnosti omogućilo Forku da upotpuni književnu riznicu Slavonije 18. stoljeća.

Već je bilo rečeno da Forkove literarne raspravice karakterizira odsutnost metode, jer je pisao, uglavnom, o djelima koja su mu više igrom slučaja dospjela u ruke, zbog čega se nesistematično vraćao npr. Kanižliću, Lanosoviću,

Velikanoviću i Tomikoviću dva, a E. Paviću tri puta. Ipak, pozornije čitanje njegovih tekstova upućuje na moguće korekcije izrečenoga. Naime, Crtice iz 1884. i 1886. (I. i II. dio) ne donose, ni deklarativno, ni stvarno, bilo kakvu svijest o potrebitosti uvažavanja i korištenja određene koncepcije u izlaganju sakupljenoga materijala. U Crticama iz 1887. (III. dio) pojavljuje se, ali samo na deklarativnome planu, upravo takva svijest: »Nadalje priobćujem ta djela kronologijskim redom, kako su im živili i djelovali auktori, kod kojih su auktori poznati; a ona djela, kojima za auktere ne znam, priobćujem samo pod njihovimi naslovi i opet kronologijskim redom.«⁵⁵ Forko, dakle, nagovještuje tekst u kojemu će se koristiti kronologijska metoda. Ipak, ovakav je kriterij dosta slaba utemeljenja, jer od sedam pisaca, o kojima govori u ovim Crticama (Stjepan Vilov, Filip Lastrić, Antun Josip Knezović, Anonim /=Antun Ivanošić/, Jerolim Bačić, Petar Dombaj, Anonim), samo jednome zna točnu godinu rođenja (Filip Lastrić, rođen 1760.).

Stvarni se kriterij, i to u smislu žanra, pojavljuje tek u Crticama iz 1888. (IV. dio), u kojima Forko piše isključivo o crkvenim dramama, što je i podnaslovom ovoga teksta određeno — Dramatici i njihova djela.

Na kraju bi se, prema izrečenomu, moglo jednostavno sažeti — sakupljeno gradivo Forko nije uspio sistematizirati, rabeći određeni metodologijski princip. Nije imao jasnu koncepciju, ali kao da je tragao za njom, ne zanemarujući ni jednoga trena svoju središnju ideju vodilju — slavonsku zavičajnost.

5. PREDSTAVLJANJE PISACA I DJELA

Kada se govori o hrvatskoj književnoj povijesti, obično se kaže da joj je temelje postavio svojim radom i objavljenim tekstovima Vatroslav Jagić (1838.–1923.). Jagić je, kao i mnogi poslije njega, sve do Barca, svjestan činjenice da u našoj znanosti o književnosti nedostaju odgovarajuće predradnje (nema kritičkih izdanja, nedostaju pouzdane bibliografije, građa nije sakupljena, ...), zbog čega se naše znanje o književnosti iscrpljuje u pukim životopisima pisaca i njihovoj bibliografiji.⁵⁶

Forko je Jagićev suvremenik i svojim radovima potvrđuje rečeno: donosi životopis pisca (često nedostaju godine rođenja i smrti) i popis njegovih djela, zatim slijedi prepričavanje sadržaja, vrlo kratka interpretacija i pokoji vrijednosni sud.

Analiza je djela (naravno, samo onoga koje je Forko pročitao!) podrazumijevala: kratko žanrovsko određenje (npr. ep, polemika, poučno djelo, ...), osvrt na jezik djela, koji je ili »liep i dobar«⁵⁷ ili pak sud o njemu treba donijeti čitatelj sam,⁵⁸ a u odnosu na pjesničke tekstove određuje vrstu stiha (npr. narodni deseterac). U skladu s vremenom u kojemu je živio, bio je Forko sklon vrijednost djela određivati prema ljepoti/neljepoti jezika.⁵⁹ Tako će na primjer zapisati: »Kanižlićev jezik, koji on sam iliričkim zove, je čista slavonska ikavština. (...) Stihovi Kanižlićevi liepi su i gladki, a jezik u pjesmah nježan i sladak.«⁶⁰

Nadalje je Forkovo pozitivno vrednovanje djela podrazumijevalo i mimetički odnos spram zbilje: »Pojedini karakteri su dobro izvedeni; najbolji je svakako onaj sluga Mitra — pravi vražji, spletkarski karakter. Ima u toj drami (Sv. Margarita iz Kortone Ivana Velikanovića — op. Z.Š.) dosta neizpravnosti, osobito glede vremena; osobito je napadno, gdje se veli, da je Ivan jedva što ga ubiše, bio već crvljiv i smrdljiv.«⁶¹

I, konačno, u izricanju kritičkoga suda o određenome djelu sudjelovala je i horacijevska kategorija zabavnosti i korisnosti (dulce et utile): »Spojena je dakle zabava s poukom, što ima biti glavna svrha svakomu pjesmotvoru.«⁶²

Forko je, dakle, u odnosu na slavonsku knjigu 18. stoljeća obavio jedan dio onog mukotrpnog i nezahvalnog sakupljačkog bio–bibliografskog posla, u koji je ugradio i određene kritičko–vrijednosne prosudbe. One su određene najmanje trima elementima: jezikom, zabavnošću i poučnošću djela, te mimetičkom poetikom.

Već je bilo rečeno da je Forko u literarnim raspravicama najviše prostora namijenio citatima iz pročitanih i prepričanih djela. Vrlo su često navodi uzeti iz predgovora knjiga (jer se u njima obično govorilo o jeziku, a što je Forka naročito zanimalo!) ili su čak navedeni u cijelosti, a iz dužih djela donosi kraće ili duže ulomke. Na taj način dolazi do izražaja njegova demokratičnost, jer i čitatelju ostavlja određeni prostor za njegove, čitateljeve, a ne samo nametnute Forkove tvrdnje i spoznaje. Citati su posebice vrijedni kada nije riječ o tiskanim, nego o rukopisnim djelima, koja na taj način, u obliku citata, prvi put bivaju objavljena.⁶³

Ono na što Forko stavlja naročit naglasak, kada je riječ o citatima, jest poštivanje izvornih tekstova: »Iztaknuti mi je još i to, da sam sasvim točno pazio prepisujući primjere te da sam ih upravo onako predstavio, kako su tiskani u starih knjigah, jedino što sam ih udesio prama današnjemu pravopisu. Samo dj, gj i dž (xc) ostavio sam svuda, jer su u tom pravili naši 'Slavonci' priličnu razliku, premda

si svuda nisu bili posve dosljedni.«⁶⁴ Ova je izjava hvale vrijedna, i prisutna je u gotovo svim Forkovim tekstovima o književnosti.⁶⁵ Zbog njena učestala pojavljivanja čitatelj bi je trebao prihvatiti kao pouzdanu i istinitu. Ipak, može se desiti i to da čitatelj, zbog uporna autorova inzistiranja na vjerodostojnosti navoda, posegne za izvornikom samim i uspoređi ga s onim što donosi autor Crtica. Rezultati triju takvih uspoređivanja ne potvrđuju u cijelosti pouzdanost Forkovih citata, jer se osim pravopisnih i grafijskih »priudešavanja« (Forko), mogu pronaći i neka druga.

Izvorni su tekstovi bili: Jerolim Lipovčić, Dušu čuvajuće pohođenje (Budim 1750.), Antun Josip Knezović, Život sv. Ivana od Nepomuka (Pešta 1759.) i Antun Kanižlić, Primogući i sardce nadvladajući uzroci (Zagreb 1760.)

U Forkovim se citatima iz spomenutih knjiga pojavljuje oko stotinu nepodudarnih riječi (u odnosu na Lipovčića 12, u odnosu na Knezovića 23, a u odnosu na Kanižlića 65). Nešto više od polovice »priudešavanja« spada u područje pravopisa (Lipovčić — 8, Knezović — 10 i Kanižlić — 47 primjera). Riječ je o sljedećim pravopisnim kategorijama:

— imenički genitiv množine na –ah zamjenjivao je Forko genitivom množine bez suglasnika h, ali bilježeći, i to nedosljedno i ne uvijek, dužinu u genitivu množine. Navedeno potvrđuje Tafrinu rečenicu: »Naime, po slavonskom pravopisu slovo h služilo je kao grafijski znak za određivanje dužine sloga, pa tako i u Gmn.«⁶⁶

IZVORNIK

- O nebesah nebo svetih
- Mora svega sve kapljice vodah i zemlje cerviči, berdah stabla i žilice
- ispušta popratni samoglasnik uz r:

FORKO

- O nebesa nebo svetih
- Mora svega sve kapljice voda i zemlje crvići, brda stabla i žilice

IZVORNIK

- cerviči, serca, serditost, martve, parvo, smartnog, svarnu, carna, varlo, bardo.
- fonetski pravopis zamjenjuje korijenskim, i obrnuto:

FORKO

- crvići, srca, srditost, mrtve, prvo, smrtnog, svrnu, crna, vrlo, brdo

IZVORNIK

— srcem, žalosna,
slatkog, istirane,
opčec, očinski

— sardce, sladko

FORKO

— srdcem, žalostna,
sladkog, iztirane,
občec, otčinski

— srce, slatko

Na ostalim se razinama kod Forka javljaju i ovakvi »preudešeni« oblici:

a) mijenja fonološku vrijednost jata:

IZVORNIK

— vike, umerti

FORKO

— vieke, umriti

b) drugačije preglašuje o, e:

IZVORNIK

— bičom, jurišom

FORKO

— bičem, jurišem

c) mijenja vid glagola (unutrašnjom tvorbom ili prefiksacijom):

IZVORNIK

— uzderžavati

— ljubivši, činiti

FORKO

— uzdržati

— poljubivši, učiniti

d) mijenja ali u ili, a nadsivam u nadvisivam:

IZVORNIK

— Dive ostale ja nadsivam

FORKO

— Dive ostale nadvisivam.

Iz navedenih je primjera vidljivo da Forkova »priudešavanja« nisu samo pravopisna, nego i jezična.

Poznato je da je Forko svoje literarne rasprave pisao krajem 19. stoljeća, a o jeziku toga vremena Dalibor Brozović je zapisao: »I zaista, tada u hrvatski

književni jezik ulaze evropski tonovi i urbani ritam, a literatura se oslobađa i u jezičnom izrazu od monopola ruralnog i folklornog provincijalizma.«⁶⁷ Navedeno potvrđuju Forkovi primjeri vraćanja samoglasnika na kraju riječi. Naime, u slavonskim je govorima samoglasnik na kraju, a poglavito kod imenica, ispadao (koj — koji). Nadalje je dijalekatno falim popravljao u hvalim. Nasuprot ovim primjerima stoje oni u kojima je Forko književne oblike zamjenjivao dijalekatnima. Na primjer u izvorniku piše — Narav im je kao i lisice —, a Forko čitatelju podastire ovaj stih — Naravom je kao i lisice. Riječ je o imenici Gi vrste (narav-0), koja bi stoga instrumental jednine trebala tvoriti nastavkom -i. U Forkovu slučaju imenica Gi vrste preuzima nastavak imenica Ge vrste, pa se umjesto instrumentalnog oblika naravi, pojavljuje oblik naravom, što je dijalekatno obilježje (npr. u dijalektima imenice Gi vrste imaju u instrumentalu jednine nastavak -om, -/j/om: mašćom, košćom, bolešćom, smrćom).

Drugi je primjer Forkova uranjanja u dijalekt zanimljiv i stoga što je autor u teorijskome iskazu svjestan jedne dijalekatne osobine slavonskih pisaca, da bi nakon toga i sam preudešavao izvornik u istome smjeru. Tako je o Kanižličevu jeziku zapisao: »Kanižličev jezik, koji on sam iliričkim zove, je čista slavonska ikavština. Posebna je osebina njegova, kao što i svih slavnihi slavonskih pisaca, da prave particip praet. pass. kod svih glagola bez razlike na t n.pr. orat, iztirat, kupovat, mislit, želit itd. Tako se manje više po Slavoniji govori i sada, a osobito u požeškoj okolini.«⁶⁸ Nakon tako određene jedne osobine govora slavonskih pisaca 18. stoljeća, Forko popravlja stih izvornika — Na priliku psa na lancu svezanoga — u — Na priliku psa na lancu svezatoga.

Na koji je način Forko preuzimao citate iz djela preostala 22 pisca, ne znam jer daljnje usporedbe nisam načinila. Ipak, čini se da rezultati i ove kratke analize upućuju na potrebitost »preudešavanja« Forkove izjave o vjernome prepisivanju iz izvornika. Njegove prilagodbe nisu samo pravopisne, nego i jezične, pa čak i dijalekatne, što nije zanemarivo, posebice kada je riječ o stilu određenoga teksta.

Tiskanje, dakle, starih knjiga (čitaj: knjiga 18. stoljeća!) bio je već problem čovjeku 19. stoljeća, a situacija nije ni stotinu godina poslije bitnije izmijenjena, jer se još ni danas nije došlo do odgovarajućega rješenja. Stoga se na pitanje jesu li i danas moguće Forku slične nedosljednosti, ne može dati izričito negativan odgovor.

6. ZAKLJUČNA PRIPOMENA

Za Forkove bi se literarne rasprave na kraju moglo reći: u odnosu na svoje prethodnike (Jakošića, Kukuljevića, Šafarika) pomaknuo je interes istraživanja s pisca na djelo, želeći na taj način popularizirati slavonsku knjigu 18. stoljeća; kao svojevrsni metodologijski princip njegova rada može se uzeti samo kategorija zavičajnosti.

Unatoč određenim »preuđšavanjima« tekstova izvornika, imao je znatnu čitateljsku publiku. Čitamo ga i mi danas, jer njegovi književnopregledni radovi o 18. stoljeću u Slavoniji imaju doista status prve orijentacije u samostalnu radu i studiranju (K. Georgijević). Tomu u prilog ide i činjenica da gotovo sve povijesti hrvatske književnosti, govoreći o slavonskom 18. stoljeću, navode u popisu literature i Forkovo ime, pored Matije Pavića (Književna slika Slavonije u XVIII. vijeku, 1889.), Nikole Andrića (Iz ratničke književnosti hrvatske, 1902.), Branka Drechslera (Slavonska književnost u XVIII. vijeku, 1907.), Julija Kempfa (Požege — Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije /XII. Kulturno nastojanje i književnost/, 1910.) i Tome Matića (Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda, 1945.). U pokušaju sagledavanja stvaralaštva Josipa Forka ne treba, dakle, zaboraviti da književnopovijesna i književnoteorijska misao 19. stoljeća o literaturi u Slavoniji prethodnoga stoljeća nije bila naročito česta pojava, zbog čega Forkove rasprave, unatoč nekim nedosljednostima i manjkavostima, imaju stanovitu težinu. Stoga bi zaključna rečenica mogla imati poslovičan ton: Kada nema riba, i rak je riba.⁶⁹

BILJEŠKE

¹ Josip Forko, Crtice iz »slavonske« književnosti u XVIII. stoljeću, III, Osiek 1887, str. 45. (U nastavku teksta – Crtice, III)

² U Izvješće o kralj. velikoj realci u Osieku koncem školske godine 1883/4, Osiek 1884; Tiskom Julija Pfeiffera; str 3–102. (U nastavku teksta – Crtice, I.).

³ U Izvješće o kralj. velikoj realci u Osieku koncem školske godine 1885/6, Osiek 1886; Tiskom Julija Pfeiffera; str. 3–51. (U nastavku teksta – Crtice, II.)

⁴ U Izvješće o kralj. velikoj realci u Osieku koncem školske godine 1886/7; Osiek 1887; Tiskom Julija Pfeiffera; str. 4–46.

⁵ U Programm kralj. velike realke u Osieku za školsku godinu 1887/8; Osiek 1888; Tiskom Julija Pfeiffera; str. 3–58+/10 stranica notnoga materijala/. (U nastavku teksta – Crtice, IV.)

⁶ Pretiskano iz Programa kr. velike realke u Osieku za škol. g. 1888/9; Osiek 1889; Tiskom Julija Pfeiffera; str. 1–39.

⁷ Osiek 1891, str. 32–44.

⁸ Usporedi Ivan Zoch–Josip Mencin, Hrvatska enciklopedija. Priručni rječnik sveobćega znanja, Knjiga I (A–Bžedusi), Osiek 1887. i Ivan Zoch, Hrvatska enciklopedija. Priručni rječnik sveobćega znanja, Knjiga II (C–Gzel), Osiek 1890.

⁹ Forko, Josip, Crtice, II, str. 3.

¹⁰ Usporedi Ivan Zoch, Hrvatska enciklopedija, Knjiga II, Osiek 1890. Na stranici 481. nalazi se natuknica FORKO, JOSIP. Bio–bibliografski podaci su nepotpuni, jer je natuknica pisana za vrijeme Forkova života.

¹¹ Spomenuti će propust ispraviti novi svezak Hrvatskog biografskog leksikona, u kojemu će se pojaviti i Forkovo ime. Za ovaj sam podatak zahvalna gospođi Tkalčević iz HBL.

¹² Usporedi Anonim, Josip pl. Forko, Narodna obrana od 14. veljače 1906, br. 35, god. 5.

¹³ Usporedi Anonim, Prof. Forko, Die Drau, 1906, br. 20, str. 2, god. 39.

¹⁴ U nekrologu objavljenom u Die Drau (usporedi bilješku br. 13) piše da je Forko svoj profesorski put započeo u Požegi. To je, čini se, pogrešno, jer se Forkovo ime spominje u Izvješću o kralj. velikoj gimnaziji u Osieku koncem školske godine 1873/4. (Osiek 1874; Tisak Dragutina Sandora /Biedersfeld i Selzer/): »Josip Forko predavao je povest i zemljopis (II.; IV., V., VII. r) i hrvatski jezik (V., VI. r).« (str. 32), a kao bilješka dodana je rečenica: »Premesten na kr. požešku gimnaziju prestao službovati na ovoj 1. ožujka.« (str. 32) Dakle, do 1. ožujka 1874. godine radio je u Osijeku, a nakon toga jedno vrijeme u Požegi.

¹⁵ Usporedi Filip Potrebica, Tri stoljeća Požeške gimnazije, Jastrebarsko 1994; naklada Slap; biblioteka Posegana, knj. 2.

¹⁶ Statistika kralj. velike realke u Osieku za školsku godinu 1891/92; Priobćeno od ravnateljstva; Osiek 1892; Tiskom Julija Pfeiffera, str. 5.

¹⁷ U Nastavnom vjesniku (knjiga VII, Zagreb 1899.) piše: »Premješteni su: (...) prof. Forko J. iz gimn. pož. u m.r. gimn. bjelov., (...)« (str. 98.)

18 U Nastavnom vjesniku (knjiga XII, Zagreb 1905.) piše: »Premješteni su: (...) prof. J. Forko iz r. gimn. bjelov. u gimn. osj.; (...)« (str. 253.)

19 »Josip Forko, bivši pravi učitelj kr. velike gimnazije požeške, predavaše zemljopis i povijest, hrvatski jezik i logiku.« (Ravnateljstvo kr. realne gimnazije, Osvrt na prvih dvadesetpet godina Osječke realke /1870–1895/, Osijek 1895; Tiskom Julija Pfeiffera, str. 33.)

20 »Svoja je predavanja znao tako zorno i jasno prikazati, da ga je mladež lako shvatila i predmet zavolila.« (Narodne novine, isto.)

21 O ovom je problemu objavio tri teksta: Historičko–geografička struka na gimnazijah (Izvjješće o kr. velikoj gimnaziji u Požegi koncem školske godine 1875/6; Zagreb 1876; Tiskara Narodnih novina; str. 3–20); Historijsko–geografička struka na srednjih učilištih, II (Izvjješće o kralj. velikoj gimnaziji u Požegi koncem školske godine 1877/8; Zagreb 1876; Tiskara Narodnih novina; str. 3–21) i Historijsko–geografijska struka na srednjih učilištih, III (Izvjješće o kraljevskoj velikoj gimnaziji u Požegi koncem školske godine 1878/9; Zagreb 1879; Tiskara Narodnih novina; str. 3–30).

22 U Nastavnom vjesniku (knjiga VIII, Zagreb 1900.) piše npr.: »Promaknut je u VIII. r. prof. J. Forko u m.r. gimn. bjelov.« (str. 228.)

23 Nekrolozi objavljeni npr. u Osječkom tjedniku (1906, br. 2, I. god.) i Narodnoj obrani (usp. bilješku br. 12) govore o Josipu pl. Forku: »Dne 13. o. mj. umro je ovdje profesor osječke velike gimnazije Josip pl. Forko u 59. godini života.« (Osječki tjednik) ili: »Juče u jutro preminuo je profesor na ovdašnjoj velikoj gimnaziji Josip pl. Forko, (...)« (Narodna obrana)

24 U nekrologu objavljenom u Die Drau piše: »Im Alter von 59 Jahren starb hier vorgestern der Professor am hiesigen kgl. Obergymnasium Josef v. Forko.«

25 U Imeniku dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije (Izdala Kr. hrv.–slav.–dalm. zemaljska vlada; Vlastita naklada, Zagreb) za godinu 1896. po prvi je put ime i prezime profesora Velike gimnazije u Požegi zapisano ovako — »Forko Josip, pl.« (str. 130).

26 Usporedi Izvjješće o kralj. velikoj gimnaziji u Osieku koncem školske godine 1873/4; Osiek 1874, str. 38–44. i Program kralj. velike realke u Osieku za školsku godinu 1887/8; Osiek 1888, str. 72–74.

27 Usporedi Filip Potrebica, Tri stoljeća Požeške gimnazije, isto, str. 156.

28 Usporedi Filip Potrebica, Povijest knjižnica Požeške kotline, Zagreb 1976, str. 22. (Pogrešno je unijeto ime Franjo umjesto Josip Forko.)

29 Usporedi bilješku br. 8.

30 »Tada je bio općenito u našim gimnazijama običaj, da se krajem svake školske godine u godišnjem izvješću na prvom mjestu štampala radnja kojeg profesora, u kojoj se obrađivala ili neka tema iz njegove struke ili tema u vezi s pedagoškim radom i školskim životom uopće. To je prestalo, kada je Iso Kršnjavi, predstojnik vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu godine 1892. osnovao 'Nastavni vjesnik', časopis za srednje škole, koji su uređivali sami profesori, a donosile su se u njemu radnje i vijesti iz naučnoga i

školskoga života u nas i u stranome svijetu.« (Tomo Matić, *Moje dačke uspomene iz Požeške gimnazije /1883.–1891./*, Požega 1964, str. 6.)

³¹ Tri su teksta imali J. Vitanović i P. Nenin, dva je teksta imao I. Zoch, a po jedan su imali: F. Zapadalo, P. Ušeničnik, F. L. Titelbach, A. Muža, J. Jovanović, D. Segen, F. Gregurić, A. Orešković, V. Varičak i J. Horvat. (Usporedi bibliografsku jedinicu iz bilješke br. 19.)

³² Josip Forko, *Crtice*, I, str. 6.

³³ Forkovi podaci o društvenome kontekstu ne zaostaju na primjer za onima koje nalazimo kod Branka Drechslera. Kod Forka čitamo: »Mirom karlovačkim god. 1699. konačno se odluči da Slavonija pripada Leopoldu I.« (*Crtice*, I, str. 4.), a kod Drechslera to glasi: »Upravo na izmaku XVII. vijeka (1699) povraćena je karlovačkim mirom Slavonija svome vladaru.« (Slavonska književnost u XVIII. vijeku, Zagreb 1907, str. 3–4.)

³⁴ Josip Forko, *Crtice*, I, str. 6.

³⁵ Josip Forko, *Crtice*, III, str. 40.

³⁶ Usporedi Paul Jos. Šafarik, *Geschichte der sudslawischen Literatur*, II. — *Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur*, Verlag von Friedrich Tempsky, Prag 1865. Na stranici 151. Šafarik je uz djelo Opivanje sličnorično groba Josipa Antuna Čolnčica zapisao i ime autora — Antun Ivanošić.

³⁷ Riječ je o ovim piscima: Antunu Bačiću, Jerolimu Lipovčiću, Antunu Kanižliću, Emeriku Paviću, Grgi Peštaliću, Matiji Antunu Relkoviću, Marijanu Lanosoviću, Ivanu Velikanoviću, Vidu Došenu, Josi Krmpotiću, Josipu Stjepanu Relkoviću, Aleksandru Tomikoviću, Matiji Petru Katančiću, Antunu Josipu Turkoviću, Josipu Antunu Vlašiću, Ivanu Matkoviću, Ivanu Mareviću, Tadiji Bošnjakoviću, Josipu Stojanoviću, Stjepanu Vilovu, Filipu Lastriću, Antunu Josipu Knezoviću, Anonimu (=Antunu Ivanošiću), Jerolimu Bačiću, Petru Dombaju.

³⁸ Stjepan Sršan, *Slavonski pisci (1795–1830)*, Revija br. 1/1988, str. 63.

³⁹ Jakošićev spis *Scriptores interamniae vel Pannoniae Saviae nunc Slavoniae dictae anno 1795 conscripti (cum continuatione anni 1830)* objavio je Milivoj Šrepel u *Gradi za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, knj. II, Zagreb 1899, str. 116–153, a preveo ga je s latinskoga na hrvatski Stjepan Sršan. (usp. bilj. 38)

⁴⁰ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Bibliografija Jugoslavenska*, Knjiga prva — *Bibliografija Hrvatska*, Zagreb 1860, Brzotiskom Dragutina Albrechta.

⁴¹ Usporedi bilješku br. 36.

⁴² Tako je npr. Kanižličeva Rožalija prepričana na 12 kartica, Relkovićev Satir na 14, Došenova Aždaja na 12, Krmpotićev Katarine II. i Josipa II. put u Krim na 12, Katančićeva hrvatskim jezikom pisane pjesme u *Fructus auctumnales* na 10, Knezovićev Život sv. Ivana od Nepomuka na 12, Tomikovićev tekst Josip poznat od svoje braće na 8, Velikanovićevu Sv. Margaritu na 15, a Čevapovićeva Josipa, sina Jakoba patriarke na 19 kartica.

⁴³ Josip Forko, *Crtice*, I, str. 102.

⁴⁴ Narodna obrana, usporedi bilješku br. 12.

45 Osječki tjednik (usporedi bilješku br. 23).

46 »Der Heimgegangene war auch schriftstellerlich thatig. Am bekantesten wurde sein Essay über die literatur in Slavonien im 18. Jahrhundert, welches Werk grossen Absatz und allgemeine Anerkennung fand.« (Die Drau, usporedi bilješku br. 13).

47 »Prigovorit će možda tko, da sam naveo odviše primjera, a prema tomu premalo ocjena; nu već unapred kažem, da moje 'Crtice' nisu nikakva podpuna literarna ocjena 'slavonskih' pisaca 18. stoljeća, već samo materijal, koji bi imao pomoći, da se uzmogne predočiti čim jasnija slika o literarnom djelovanju u Slavoniji u ono doba, kada je hrvatska književnost, bila prilično pala u drugih priedjelih naše domovine.« (Josip Forko, Crtice, III, str. 51.)

48 Usporedi Dubravka Oraić Tolić, Teorija citatnosti, Zagreb 1990, Grafički zavod Hrvatske.

49 Ernst Robert Curtius, Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje, Zagreb 1971, Matica hrvatska, str. 42.

50 Izvješće o kralj. velikoj realci u Osieku koncem školske godine 1886/7.; Osiek 1887, str. 86.

51 Programm kralj. velike realke u Osieku za školsku godinu 1887/8; Osiek 1888, str. 61.

52 »(...) jer i onako su teško pristupne svakomu pojedincu stare 'slavonske' knjige izuzam Relkovića, Katančića i Kanižlića.« (Josip Forko, Crtice, III, str. 46.)

53 O ovakvom razvrstavanju zavičajnih pisaca usporedi Stanislav Marijanović, Slavonska zavičajna književnost. Kategorija zavičajnosti kao regionalna konstanta hrvatske književnosti u Slavoniji, u Zbornik simpozija Regija — činilac integralnog razvoja, Osijek 1987, str. 194–195.

54 Josip Forko, Crtice, II, str. 21.

55 Josip Forko, Crtice, III, str. 3.

56 Usporedi Miroslav Šicel, Dosadašnje koncepcije povijesti hrvatske književnosti, Umjetnost riječi 3/1967, god. XI.

57 »Vidi se do duše upliv latinskoga jezika na ovom govoru, ali je zato ipak prama okolnostima onoga vremena liep i dobar.« (Josip Forko, Crtice, II, str. 51.)

58 Npr.: »Iz ova dva kratka primjera može se svatko osvjedočiti o kakvoći jezika Bačićeva.« (Josip Forko, Crtice, I, str. 6–7.)

59 Miroslav Šicel je npr. o radu Vatroslava Jagića zapisao da se bio »(...) orijentirao na izrazito filološka istraživanja (kritičko uspoređivanje tekstova, proučavanje izvora i metrike)«, ali da je naglašavao i potrebu vrednovanja sakupljene građe. (Miroslav Šicel, isto, str. 194.)

60 Josip Forko, Crtice, I, str. 23.

61 Josip Forko, Crtice, IV, str. 19.

62 Josip Forko, Crtice, II, str. 7.

63 Na taj je način prvi put objavljen dio propovijedi Jerolima Bačića, zatim dijelovi iz Knjige od različitih trava ... Petra Dombaja ili npr. dijelovi iz rukopisa Spisanje od Crnoga Gjorgja u vrime podignuća suprot Turaka 1804. god. rano u proljeće.

64 Josip Forko, Crtice, I, str. 51.

65 Usporedi i ove navode: »Spomenuti mi je, da sam sve i svuda točno i vjerno citirao, kako sam našao, a samo sam priredio prama današnjemu načinu pisanja.« (Crtice, III, str. 45.) ili: »Evo pjesmotvora doslovno i vjerno prepisana, a da nisam u tekstu baš ništa promienio. Ostavio sam netaknutu pjesnikovu ikavštinu i slavonske gramatske osobine te pridržao karakteristično u 'slavonskih' pisaca gj.« (Molitvenici i pjesmotvor o 'sv. Alojziju' oca Antuna Kanižlića, Požežanina, isusovca, Osiek 1891, str. 33.)

66 Branka Tafra, Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić, Zagreb 1993, Matica hrvatska, str. 83.

67 Dalibor Brozović, Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu 19. u 20. stoljeće (O jednom razvojnom zaokretu u hrvatskome književnom jeziku), Jezik br. 1/1985, str. 1–2, god. XXXIII.

68 Josip Forko, Crtice, I, str. 23.

69 U sličnoj se situaciji i Krešimir Georgijević poslužio ovom poslovicom: Kada nema dobrih i pravih pjesnika, dobri su i oni lošiji: »Tako bi se i za Katančićevo pjevanje, u doba kad je hrvatska poezija bila nejaka i slabašna, opravdano moglo reći da sadrži izvjesne elemente poezije.« (Hrvatska književnost od 16. i 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni, Zagreb 1969, Matica hrvatska, str. 272.)